

PREZENȚE ALE CULTURII EVREIEȘTI ÎN PATRIMONIUL CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Rodica NASTAS,
cercetător științific, *Institutul Patrimoniului Cultural*
Profesoară de Istorie și Educație civică la Liceul Teoretic
„Mihail Koțiubinski”, Chișinău
e-mail: bolgarirodica@yandex.ru

Summary

In the article was analyzed the influence of the Jewish culture on the cultural heritage of the Republic of Moldova. Being an important element in the ethnic composition of the Republic of Moldova, the Jews contributed major to the development of the region. The multi aspectual of the evolution in the community is history presents for the actual society a subject of major importance for the perception and correct historical interpretation of the events, phenomena and process taking place in society at the actual stage in the Republic of Moldova.

Key words: culture, history, Jewish, society, Republic of Moldova.

Populația evreiască a locuit pe parcursul mai multor secole în Țara Moldovei. Primele mențiuni scrise despre prezența evreilor pe acest teritoriu datează din secolele XIV-XV, în documentele de cancelarie a domnitorilor Țării Moldovei, fiind atestați pe timpurile domniei lui Roman I (1391-1394) și Alexandru cel Bun (1401-1433). Acești domnitori le-au acordat evreilor hrisoave, în care era confirmat dreptul populației evreiești de a se stabili în ținuturile Moldovei și acordarea anumitor privilegii menite să stimuleze activismul social și economic al acestei populații¹. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504), populația evreiască este menționată în orașul Suceava, care se ocupa cu negoțul, în special al vitelor cornute.

Pe teritoriul Moldovei, populația evreiască se organizează în comunități bine structurate, începând cu anul 1652. În fruntea acestor comunități stătea haham-pașa, care era numit în funcție de către domnitor. Deținătorul titlului haham-pașa era înzestrat cu mari privilegii, având atribuții civile și religioase, fiind ales din cadrul rabinilor influenți ai comunității.

¹ Ștefan, Ciobanu, Basarabia. Chișinău: Universitas. 1993, p. 315.

Franz Josef Sulzer, militar de origine elvețiană, fiind stabilit mai mulți ani în Transilvania, publică la Viena, în 1871, lucrarea ce prezintă o importantă sursă istorico-etnografică *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*. În lucrarea sa, Sulzer afirmă că în a doua jumătate a sec. XVIII, în Moldova, în fiecare oraș și târg existau comunități evreiești². Ceea ce ne demonstrează că populația evreiască s-a dezvoltat în continuu și în secolul XIX.

Prima atestare documentară despre evreii care erau stabiliți în Chișinău datează cu înc. sec. al XVIII-lea. La mijlocul secolului al XIX populația Chișinăului de etnie evreiască a crescut considerabil, în urma politicii de colonizare a guberniei Basarabia de către Imperiul Rus. Un număr mare din populația orașului Chișinău, către începutul secolului XX, îl constituiau evreii. Statutul societății *Frățimea evreiască de înmormântări din Chișinău* a fost fondată din 1774. Acest document a fost scris în limba ebraică veche și vizat cu 144 de semnături, ce aparțin membrilor *Frățimii* și fiind aprobată de influentul rabin al orașului Iași. Către a doua jum. a sec XIX, cu aprobarea rabinului Haim Cernovitzer, este construită, în Chișinău, Sinagoga, spitalul evreiesc și școala confesională Talmud-Tora, instituții culturale și de binefacere ce erau bine administrate de reprezentanții comunității evreiești a orașului³. Recensământul din anul 1803 confirmă faptul că evreii au trăit în cele douăzeci și patru de orașe moldovenești, precum și în târguri și sate.

În 1812, când Basarabia a fost încorporată în Imperiul Rus, în urma războiului ruso-turc (1806-1812) și a semnării Tratatului de Pace de la București, care stipula trecerea părții de Est a Țării Moldova la Imperiul Țarist, noua guvernare a promovat noi politici administrative, care au marcat profund evoluția acestui teritoriu la toate nivelele, nu numai schimbări de ordin politic, administrativ și economic, dar și modificări ale situației etno-demografice și culturale.

Basarabia a fost inclusă în limita de așezare evreiască și, drept consecință, evreii au căpătat dreptul să se stabilească aici fără permisiune specială din partea administrației. Numărul lor a crescut rapid, până în 1897, aproximativ la 12% (circa 228.000 de persoane). Evreii basarabeni au sosit aici, cu precădere, din teritoriile Germane și Polone. Ei vorbeau idiș cu un amestec de cuvinte slave, respectiv, și românești, și veneau mai mult din tradiția hasidică. Bărbații purtau bărbi lungi. În sudul Basarabiei mai existau și evrei sefarzi – evrei din ramura sudică, mai puțin tradiționaliști, originari din Spania și Portugalia, care au pătruns în teritoriul Basarabiei prin intermediul Imperiului Otoman. La începutul secolului XX, în timpul revoluției ruse din 1917, în Basarabia s-ar fi refugiat circa

² F.J.Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens* vol. I-III, Viena: Editura Gräffer, 1781, p. 150.

³ Ștefan, Ciobanu, *Basarabia*. Chișinău: Universitas. 1993, p. 316.

30 000 de evrei⁴. Comunitatea populației evreiești creștea treptat și a devenit foarte numeroasă.

Încă până la începutul Primului Război Mondial, în Chișinău, deja erau construite clădirile ce desemnau prezența evreiască și a unei culturi evreiești bine consolidate. Una din cele mai reprezentative este Sinagoga lemnarilor, amplasată pe strada pietonală. Astăzi, aici se află centrul cultural-evreiesc *Kedem*. Din Sinagogă s-au păstrat doar o parte din perete și subsolul.

Sinagoga de fân se afla atunci la marginea orașului, în preajma unei piețe improvizate, unde era adus fânașul pentru vânzare, de aici și-a căpătat și denumirea. Astăzi clădirea este amplasată alături de fostul stadion republican fiind părăsită și nefuncțională.

Fosta Sinagogă, unde activa principalul rabin al Basarabiei, L.I. Țirelson, și a ieșivei *Maghen David* (instituție evreiască de învățământ), de pe actuala stradă Vasile Alecsandri, se află în distrugere. Comunitatea evreiască, în urma mai multor litigii judecătorești, a reușit să procure terenul unde este amplasată Sinagoga, planificând, ca ulterior, această clădire, cu o deosebită arhitectură și istorie, să fie reconstruită.

Sinagoga Horală, construită în 1913, se evidențiază prin elemente orientale, datorite cupolei masive și a unei coloristici deosebite. Amplasată în partea de sus a orașului, în regiunea privilegiată, destinată instituțiilor administrative și cartierelor bogate. Această Sinagogă era destinată și afirmării evreiești ca etnie de importanță majoră în Chișinău. Clădiri asemănătoare cu Sinagoga Horală erau construite și în alte orașe ale Imperiului Rus: Odessa, Minsk, Sankt-Petersburg, Vilnius, Moscova etc. Alături de Sinagoga Horală era amplasată instituția evreiască religioasă de învățământ, Talmud-Tora, în care erau instruiți băieții ce urmau să devină fețe religioase ale iudaismului.

Majoritatea micilor sinagogi și case de rugăciuni erau amplasate în partea de jos a orașului și erau gestionate de diverse ghilii profesionale evreiești. Istoria sinagogilor din Chișinău este istoria situației sociale, profesionale și a proceselor de urbanizare⁵.

Din lista patrimoniului arhitectural evreiesc fac parte monumente de importanță locală, cât și națională. La începutul sec. XX în Chișinău erau menționate 70 de sinagogi, însă astăzi funcțională a rămas doar una, Sinagoga geamgiilor (sticlarilor), este inclusă în Registrul monumentelor de istorie și cultură ca monument cu conotație locală. În timpul celui De-al Doilea Război Mondial, clădirea a fost parțial distrusă, fiind refăcută în 1946–1948 cu folosirea pereților și a decorului păstrat. Din categoria monumentelor de importanță locală face parte și clădirea fostei

⁴ U.Schmidt, Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră. Chișinău, 2014, p. 266.

⁵ Р.Клейман, Культурное наследие евреев Молдовы. Кишинёв. Elan INC, 2010, с. 7.

Școli Profesionale pentru fete. A fost construită între anii 1910–1920, pe parcela de pământ și cu sprijinul financiar al văduvei negustorului și filantropului *Izrail Lazar Micinic – Feiga Abram Micinic*.

Monumente ale patrimoniului evreiesc de categorie națională este Cimitirul evreiesc din sectorul Buiucani al capitalei, fiind atestat din 1887. Pe teritoriul cimitirului se află monumentul consacrat victimelor căzute în Pogromul din Chișinău, lângă care se află mormântul rabinului Leib Yehuda Țirilson, principalul rabin al Basarabiei, pe parcursul a mai multor zeci de ani. Tot aici este situată o Sinagogă funebră (ruinată), unica în Moldova. La fel, aici putem găsi mormântul unui aviator – monumentul cu o elice care se rotește și până în prezent, precum și o mulțime de morminte și monumente străvechi. Complexul fostului spital evreiesc, la fel, este un monument de importanță națională. A fost fondat înainte de 1812, în 1843 a primit statut oficial. Începând din anii 70 ai secolului al XIX-lea au fost elaborate proiectele clădirilor stabilimentului curativ. Spitalul este alcătuit din mai multe clădiri, amplasate liber, pavilionar, pe un teritoriu vast. Clădirile au fost construite eșalonat, din anii '80 ai secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea.

Conform datelor din 1926, în Basarabia locuiau aproximativ 41.400 de evrei. Se dezvolta activ viața socială și culturală. Funcționau școli, biblioteci și asociații culturale evreiești. Majoritatea instituțiilor educativ-culturale erau organizații private, finanțate datorită donațiilor reprezentanților comunității evreiești. Cel mai mare sprijin îl oferea organizația *Tarbut și Macabi*. Din 1912 se emitea periodic revista *Cronica evreiască*.

Multe edificii evreiești au fost naționalizate în perioada sovietică și ulterior, reconstruite sau distruse, pentru a elibera terenul. Specificul cultural evreiesc din Basarabia a fost, practic, în totalitate lichidat în perioada Holocaustului, în urma căruia numeroasa comunitate evreiască a fost masiv exterminată. Vestigiile vieții tradiționale evreiești au fost pierdute⁶.

Cultura evreiască reprezintă un aspect important din istoria și patrimoniul cultural al Republicii Moldova. Protejarea, studierea și valorificarea acestui tezaur cultural colectiv trebuie să devină o prioritate a autorităților locale, cât și a societății civile. Impactul educațional al patrimoniului cultural este major în instruirea și responsabilizarea civică.

⁶ A. Moscaliuc, Jewish contribution to architecture in Chișinău. The Journal of Ethnology and Culturology 15, 2014, pp. 34-38.

Bibliografie:

1. Ciobanu, Ștefan, Basarabia. Chișinău: Universitas, 1993.
2. Moscaliuc, A., Jewish contribution to architecture in Chișinău. *The Journal of Ethnology and Culturology*, 15, 2014.
3. Schmidt, U., Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră. Chișinău, 2014.
4. Sulzer, F.J., Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiensvol. I-III, Viena: Gräffer, 1781.
5. Клейман, Р., Культурное наследие евреев Молдовы. Кишинёв: Elan INC, 2010.